

SANDEMAR

JORDEGENDOM MED SLOTT I KAROLINSK STIL

Sandemar – namnet har det fått av att det ligger vid en sandig grund strand, en mar.
Mar = grund havsvik, strandäng efter latinets mare = hav.

Området mellan Dalarövägen och slottet är på kartor från 1600-talets mitt markerat som sankmark, kärr. Landhöjningen under drygt 300 år kan uppskattas till c:a 1,5 m och gör att området idag är betydligt torrare.

Gamla sandemarsbor födda kring förra sekelskiftet uttalade Sandemar nästan som om det bestod av två ord Sande-mar, med långt a i mar. Då får man en direkt anknytning till hur namnet har uppkommit.

Sandemar var från början ingen stor jordegendom. Det nämns första gången 1467 i ett köpebrev i vilket Erik Axelsson Tott köper bl.a. Sandemar, av Tyska Orden. Det omfattar då 4 örtug land = c:a 2 hektar = 4 fotbollsplaner.

Byggherre till slottet var greve Gabriel Falkenberg (1643 – 1714). Han blev 1667 kammarherre hos drottning Hedvig Eleonora, Karl XI:s gemål.

Drottningholms slott byggdes under denna tid och det anses att detta fått inflytande över utformandet av Sandemarslottets interiör och park.

Falkenberg blev som landshövding i Södermanland friherre 1689, men skrev sig till Odensviholm i norra Kalmar län vilket han gjorde till fideikommiss. Det byttes senare mot Lagmansö i Södermanland.

Han ärvde sin farbror Konrad von Falkenberg 1654. Denne skrev sig till Trystorp i Närke, Börstorp i Västergötland och Sandemar. Genom köp och byten av gårdar på Södertörn bildades det gods, som vi idag känner som Sandemar. Detta skulle bekräftas genom att Gabriel Falkenberg där byggde sin sätesgård. Den är byggd av liggande timmer, som hämtats från de finska urskogarna. Det var lättare att transportera på vatten än på dåtidens vägar.

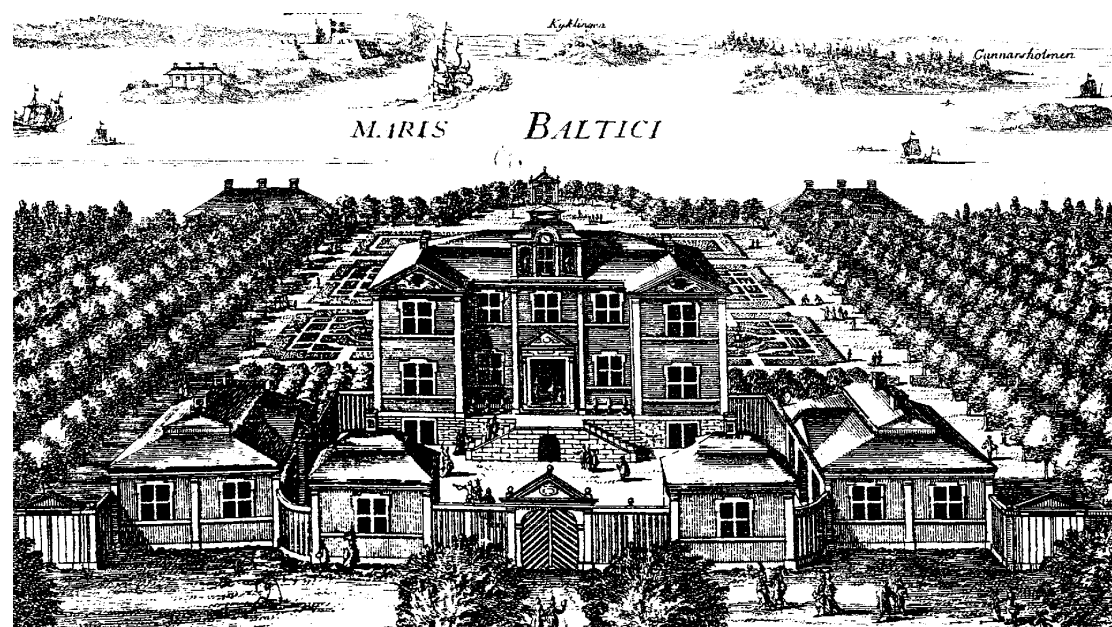
Man kan tänka sig att timret bearbetades i Finland och att huset först uppfördes där, monterades ned och byggdes upp på den plats där det idag står som ett av de första monteringsfärdiga trähusen.

Det stod färdigt 1693 enligt en anteckning på en stock. Samma år upphöjdes Gabriel Falkenberg till grevligt stånd och blev greve Falkenberg av Sandemar.

FOTO: Från mälklare Arealis dokumentation i text och bild. Fotografer Hans Nordlander, Henry Johansson, Ingrid Danielsson. Bilden något beskuren.

Dagens Sandemar stämmer väl överens med Erik Dahlberghs bild från sent 1700-tal över den ståtliga anläggningen

Tre av byggnadens sidor är beklädda med tegel och reveterade för att ge intryck av att det är ett stenhus. På sjösidan är det klätt med handsmidda plåtar av något varierande storlek.

Vid byte av dessa för några år sedan kunde konstateras att timret svetts av eld vid uppförandet för att skydda detta mot

husbock. Dessa skyr brandskadat virke.

Stilen är karolinsk barock. Arkitekten anses vara Tessin d.ä., som även ritat Drottningholms slott.

En del tvivlar dock på detta och anser Erik Dahlbergh vara mannen bakom verket. I dennes Suecia Antiqua et Hodierna avbildas åtskilliga slott och herresäten. Det som överensstämmer bäst med dagens verklighet är Sandemar, vilket styrker denna teori.

Kung Karl XI skriver i sina almanacksanteckningar den 21 juli 1696 :

K.M. (Kungl. Majestät) och K.R. (Kungl. Rådet) Herr Greve Eric Dahlberg reste half tre om morgonen bittida till Dalaröskansen och stego ut ur båten vid H.K.R. Greve

Falkenbergs gård Sandemar kl. 12 minuter öfver 5 om morgonen och redo så till Skansen. (Hur gick detta till? för:s anm.)

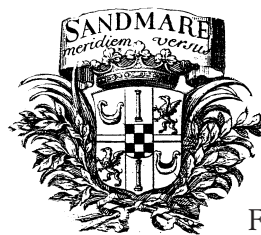
Vi åto hos K. Rådet Gr. Gabriel Falkenberg uppå Gården. K.M. kom kl. 3 kvart över et eftermiddagen till Stockholm igen.

VI GÖR ETT KORT BESÖK INOMHUS.

I nedre hallen, förstugan, möter oss det motsägelsefulla. Gabriel Falkenberg var vid denna tid en av landets rikaste män.

Konsthistoriker framhåller dock den svenska fattigdomens betydelse vid utformandet av interiören. Här är landskap målat direkt på timret s.k. skogstapet. I exklusivare miljöer, t.ex. i Frankrike användes gobelänger. Två trappor leder upp till andra våningen. Den vänstra för domestikerna, tjänstefolket, den högra för ägaren, i framtiden fideikommissarien. Denne får ej använda den vänstra, vid äventyr att han då kommer att drabbas av olycka. Räcken och stolpar av trä är utformade som om de vore av sten.

Taket här och i de flesta av slottets rum är målade direkt på träet, mycket skickligt, även i jämförelse med Drottningholms slott, med en teknik som kallas grisaille (grått i grått). Äggtempera med kimrök inblandat används, ju fler strykningar, ju mörkare. I "finare" slott blev det stuckatur.

I övre hallen finns trappor och räcken lika de som leder från förstugan till denna. De skall ge ett intryck av att det finns en tredje våning vilket det inte gör.

Falkenberg hade ett flertal slott att bebo. Sandemar kan kanske jämföras med en nutida övernattningslägenhet under hans ämbetsmannatid i Stockholm.

Greve Gabriel Falkenberg dör 1714, 63 år gammal, ogift och barnlös. Han ärvs av sin brorson med samma namn, friherre och landshövding i Sörmland. Denne är gift med Beata Margareta Douglas. Hon är syster till den vildsinte livdrabanten Gustav Otto Douglas, som blev tagen tillfånga vid Poltava och sedermera gick i rysk tjänst. Han anses vara den som vägledde en avdelning av den ryska mordbrännarflotta som härjade den svenska östkusten 1719.

Detta skall enligt sägnen ha räddat slottet från att brännas. Enligt denna sägen skall en papperslapp en morgon ha hittats på middagsbordet på vilken stod skrivet:

"Hade jag Dig ej känt, visst hade jag Dig bränt".

Gabriel Falkenberg säljer 1738 Sandemar till lagman Carl Wattring, som samma år gör det till fideikommiss, en slags familjestiftelse.

KARL XI 11 år, iklädd Strumpebandsordens insignier
Foto SOLVEIG ANDERSSON

Interiör förstugan ur Det svenska rummet. Bonnier Alba.
Foto Ingall Snitt

Bildaren av fideikommissstiftelsen utfärdar ett "brev" i vilket förtecknas och värderas den egendom som skall ingå.

Från början var allt med. Höns och kycklingar, husgeråd och linneförråd. Det var så noga förtecknat att man skiljde på örngott med och utan krusade band. Sedermera har man gått ifrån detta och numera ingår endast fastigheterna med vissa till dem av hävd knutna inventarier. Här stadgas vidare att ingen egendom får säljas utan kungens medgivande, på senare tid Fideikommissnämnden som sorterar under Kammarkollegiet. Endast den äldste sonen skulle ärva. Fanns ej någon sådan skulle den manlige släkting som var närmast i släktskap ärva.

Orsaken bör kunna vara föräldrarnas önskan att hålla samman den av dem samlade egendomen inom familjen och misstro mot barnens förmåga att sköta en stor jordegendom men samtidigt ordna för de efterlevandes försörjning. Underförstått att den äldste sonen skulle få möjlighet att stödja sin moder och övriga familjemedlemmar efter faderns död. Dennes änka om sådan fanns hade ett år på sig att lämna huvudgården för att lämna plats åt den tillträdande fideikommissarien och hans familj.

Huvudmannen för fideikommissstiftelsen kallas fideikommissarie. Denne äger inte fideikommisset. Han innehar det, att av honom överlämnas till nästa generation i minst det skick han mottog det. Carl Wattrings mor var David Klöcker Ehrenstrahls dotter Anna-Maria, även hon konstnär.

Ehrenstrahl anses vara den svenska målarkonstens fader. Han och dottern vistades förmodligen tidvis på Sandemar varför det finns ett flertal målningar utförda av dem på slottet. Dessa föreställer inte enbart svenska konungar och drottningar, deras hästar och hundar. Det finns också ett porträtt av den kisande stovaktaren Finne, som klädd i en vargskinnspäls stödjer sig mot ett stenblock på vilket står skrivet:

*Så sågh uth stowachtaren Hänrich Finne
som levde i dubbelt mannaminne
och tiene i sju konungars tid
uthan att han leddes dher widh
thy han var frisk och mädde alltid wäll
war alltid nögd och alltid säll.
Will du weta hans ålders år
Sij på sifran som bredevid stäär.*

DAVID KLÖCKER EHRENSTRAHL

Fem fideikommissarier med efternamnet Wattring avlöser varandra till dess att hovmarskalken Johan Gustaf Wattring avlider 1826. Därmed utslocknar ätten på manssidan.

En process inleds mellan tre personer, vilka anser sig ha lika rätt till fideikommisset. Kungl. Majt. avgjorde processen den 18 juni 1829 till förmån för den då 8-åriga Carl Gustaf Braunerhjelm. Denne var dottersons sonson till fideikommissets grundare lagman Carl Wattring. Farbrodern, Ferdinand Braunerhjelm, blev den underåriga fideikommissariens förmyndare. Han var kung Oscar I:s gunstling och mycket framgångsrik. Det finns anledning att återkomma till honom. Fideikommisset var vid denna tid mycket stort och omfattade även gods i Uppland som t.ex. Stora Wäsby och andra gårdar uppemot Forsmark och långt ner på Södertörn som Söderby, Marieberg och Snäckstavik.

Den unge fideikommissarien dör 1862, 41 år gammal, och efterträds av sonen Carl Fredrik, som innehar fideikommisset till 1901.

Han efterträds av sin yngre bror Thomas Gustaf, kallad Thom. Denne kallade sig av okänd anledning för brukspatron. Han bodde mestadels i sin fastighet på Regeringsgatan 87 och tillbringade endast några sommarmånader på Sandemar. Det berättas om honom att när han reste dit i sitt ekipage och passerade den stora åkern öster om vägskälet Västerhaningevägen-Dalarövägen frågade han kusken: "Säg, vem äger den vackra gården där borta?" (Tjursta) Kusken svarar: "Det gör Herr Brukspatron."

HÄNRICH FINNE
Gammal 136 år, 8 månader, 12 dagar
Född i Finland 1548 d. 13 jan.
Död i Kungshörs 1684 d. 26 sept.
Foto SOLVEIG ANDERSSON

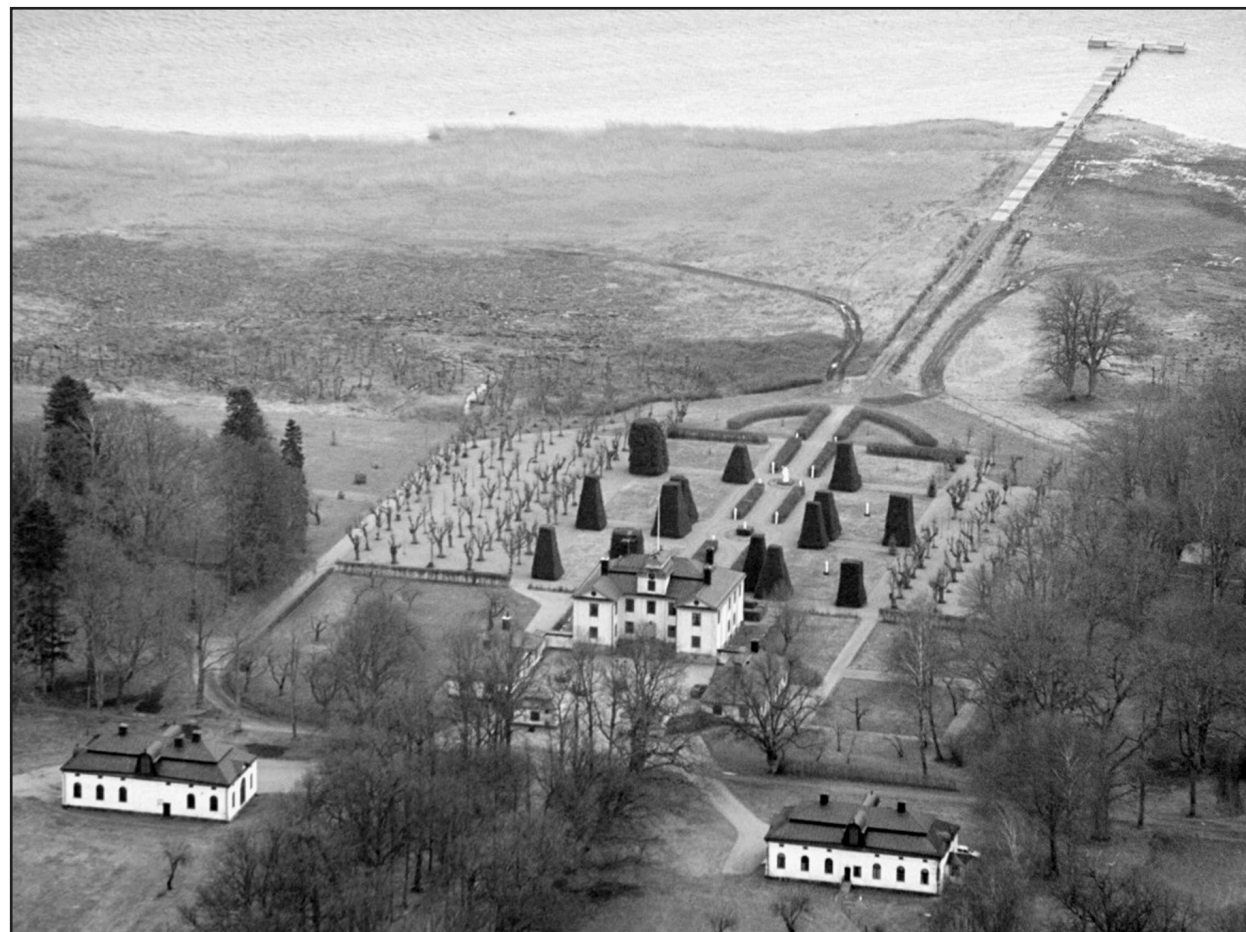

Foto THORSTEN NILSSON

Slottet ingår i en helt makalöst välbevarad barockanläggning uppförd i slutet av 1600-talet. Den är uppbyggd kring en mittaxel, som i söder mynnar i en brygga (1) som leder ut i Östersjön.

Följer vi den norrut genom parken (2) ligger slottet (3) mitt i. Två flyglar parallella med denna följer (4).

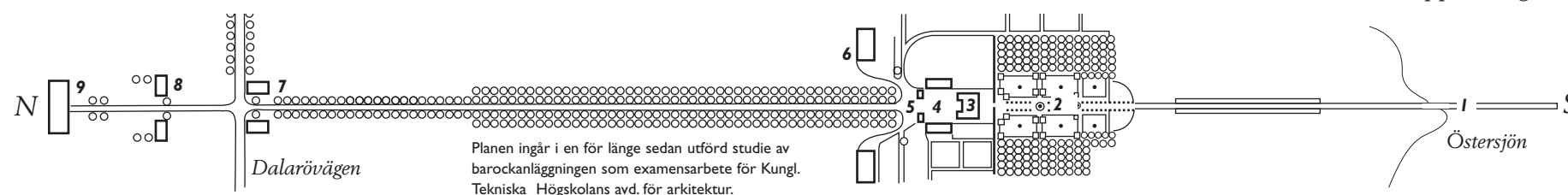
I den östra ligger köket. P.g.a. brandfaran var detta vanligt på den tiden maten lagades över öppen eld. 1930 byggdes en gång mellan köket och huvudbyggnaden, vilket gjorde det möjligt för slottsherren och hans familj att gå till köket. Det var nya tider.

Två små kvadratiske flyglar (5) med ekonomifunktion vid infarten till borggården. Därpå två flyglar med resp. gavel mot mittaxeln (6). Den östra avsedd som vagnhäststall och för förvaring av finvagnar, som landåer och kalescher.

Den västra som bostad åt kuskar, tvättstuga, torkvind och mangelrum. I höjd med dessa flyglar bastanta hundkojor i timmer, en på vardera sidan om allén.

Mittaxeln omges av allén, som närmast slottet är dubbel för att i den tredjedel, som ligger närmast Dalarövägen vara enkel. Där ligger de två röda s.k. Alléstugorna (7), avsedda som tjänstebostäder.

Anläggningen fortsätter norr om Dalarövägen till den s.k. Övre Gården där ytterligare två parvisa flyglar (8) ligger med gavlarna mot mittaxeln. En ekonomibyggnad, ett spannmålsmagasin, avslutar (9). På detta finns ett klocktorn i vilket hänger en mycket vacker vällingklocka med årtal 1714. En ytterligare dekoration är ett lönnlöv, som ser ut som om det fastnat där en regnig höstdag.

Planen ingår i en för länge sedan utförd studie av barockanläggningen som examensarbete för Kungl. Tekniska Högskolans avd. för arkitektur.

Thom Braunerhjelm dör 1929 ogift och barnlös. Det blev åter process mellan tre personer som ansåg sig ha bästa rätten till fideikommisset.

Denna avgjordes i HD 1930 till förmån för Thom Braunerhjelmss syssling Carl-Axel Georg Braunerhjelm, som då var kavalleriöverste och chef för Kronprinsens Husarregemente i Malmö. Han har skrivit Livregementet till hästs historia i 6 band och var gift med friherrinnan Ingrid Sixtensdotter Sparre. När hon flyttade in i slottet 1929 var det 130 år sedan huset haft en kvinnlig regent vilket kanske förklarar varför så mycket är orört och ursprungligt. Friherrinnan var mycket handlingskraftig och som ordförande i Röda Korset anordnade hon basarer på slottet och i parken. Överskottet från dessa räckte till att helt bekosta skoltandvården i dåvarande Österhaninge kommun. Överste Axel Braunerhjelm dör 1943 och hans äldste son Claes blir fideikommissarie. Han var mycket intresserad av jord- och skogsbruk samt uppfödning och tävlan med travhästar. De egna uppfödningarna Grains och Gallinis dubbelseger i Svenskt Trav Derby 1974 förtjänar särskilt att nämnas.

I en lag som trädde i kraft den 1 januari 1964 stadgas att fideikommissstiftelsen skulle upphöra vid den dåvarande fideikommissariens död.

Arvskiftet skulle ske enligt särskilda regler till förmån för den tänkte fideikommissarien. Nästa skifte skulle ske utan sådana. På så sätt skulle avvecklingen ske i två steg. Undantag skulle få göras om särskilda skäl förelåg.

Vid Claes Braunerhjelmss död 1997 ansökte hans äldste son om att få fortsätta driva Sandemar som fideikommiss med honom som fideikommissarie.

Efter förhandlingar med övriga arvtagare bildades år 2006 Sandemars Fideikommissaktiebolag.

Detta innehåller 3.161 ha produktiv skogsmark, 880 ha skogsimpediment, 235 ha åker, 306 ha bete, och 70 ha övrig mark samt därpå liggande byggnader.

Aktiebolaget har köpts av Karin Nordin Mattsson för ett hittills okänt belopp med tillträde den 1 januari 2007.

Vi har nu följt godset Sandemar under en tid från före fideikommissstiftelsens tillkomst till dess upplösning.

Berättelsen är enkel och kunde naturligtvis gjorts mycket fylligare. Den återger dock det väsentliga i historien om godset Sandemar och dess innehavare från 1450-talet till nutid.

BENGT-OLOF "Bob" BENGTSON

Spannmålsmagasinets klocktorn med vällingklockan

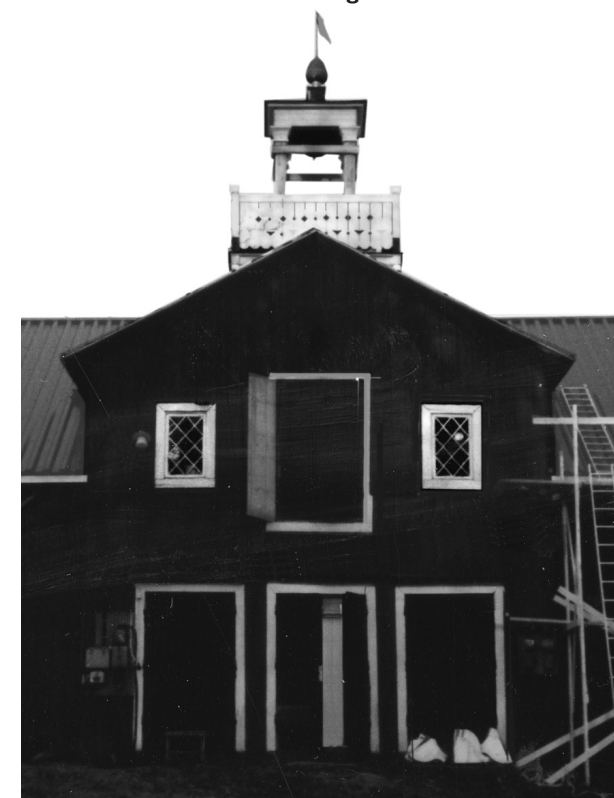

Foto B-O BENGTSON

EFTERORD

Ordet fideikommiss kommer av latinets fidei commissum, vilket betyder: "det som anförtratts åt någons tro och heder".

Fideikommissens vara eller inte vara har debatterats alltsedan 1734 års lag utarbetades.

Skälet var då att det ansågs orättvist mot övriga syskon att endast ett av dem skulle få arva fideikommisset och njuta dess avkastning.

Ett annat skäl var att eftersom innehavaren inte ägde fideikommisset kunde det ej intecknas som säkerhet för lån.

Möjligheten att instifta fideikommiss för fast egendom kvarstod till 1810 och för lös egendom till 1930. Mot slutet av 1800-talet förnyades kritiken mot fideikommissen. Man ville då stycka dem för att skapa effektivare jordbruk för självägande bönder.

Efter första världskrigets slut publicerades flera stora utredningar i ärendet, men först i en lag som trädde i kraft den 1 januari 1964 avskaffades fideikommissinstitutet.

Ett flertal familjetragedier har under årens lopp utspelat sig med anledning av att endast den äldste sonen i en syskonskara favoriserades och att denne inte alltid visade sig vuxen att stötta sina syskon och modern.

Fördelen har varit att stora landområden och kulturskatter hållits samman till glädje för nutidsmänniskans kropp och själ.

Vid halvårsskiftet 2006 återstod 51 fideikommiss. Av dessa är 12 st. fideikommissaktiebolag som driver jordbruk, 22 st avser annan fast egendom, 9 st gäller lösöre och 8 st kapital.